

როზეტა გუჯეჯიანი

საქარიას რეგიონის (თურქეთის რესპუბლიკა) ეთნიკურ ქართველთა ტრადიციული ყოფისა და კულტურის საკითხები

1. საქარიას რეგიონის ქართველთა კომპაქტური განსახლების არეალი (კონსულტანტი – ბატონი ერდოგან შენოლი (ერეკლე დავითაძე))

საქარიას რეგიონი¹ ცენტრალური თურქეთის ერთ-ერთი მრავალრიცხოვანი ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეულია. ამ რეგიონში ქართველები კომპაქტურად ცხოვრობენ ადაფაზარში//საქარია (ცენტრალური ქალაქი), ჰენდეკის, ქარასუს, ქოჯაალის, აქიაზის, არიფიეს, საფანჯას, გეივეს, ქარაფურჩეკის რაიონებში².

ჰენდეკის რაიონში ქართველთა კომპაქტური დასახლებები დადასტურდა შემდეგ სოფლებში: გიულდიბი, მურადიე, ჰიჯრიე, შევკეთიე, ჰუსეინშეჰი, ესენთეფე, ნურიე (ჰენდეკის დასავლეთით); იკბალიე, ბალიკლი, ჰასანიე, თეკერლეკი (სულეიმანიე), გუნდოღანი, იკრამიე, ინამიე, კიზანლიკი (ჰენდეკის სამხრეთით); სერვეთიე, ჰამითლი (ჰენდეკის სამხრეთ-აღმოსავლეთით); ლუტფიეკოშკი, ბიჩქიადიქი (ჰენდეკის აღმოსავლეთით). გარდა ზემოთ დასახელებული სოფლებისა, ქალაქ ჰენდეკის ცენტრალურ ნაწილშიც არსებობს ქართველთა კომპაქტური დასახლება: გურჯუ მაშალესი — ქართველთა უბანი. ეს არის ქალაქური ტიპის დასახლება. გამოვლინდა, რომ ჰენდეკის 13 უბნიდან, კიდევ ორ უბანში არსებულა ქარველთა კომპაქტური დასახლებები.

ქარასუს რაიონში ქალაქის ერთ-ერთი მაშალე//უბანი — აზიზიე ქართველებითაა დასახლებული.

ქართულია ქოჯაალის რაიონის სოფლები: ქოზლუკი (ძველი სახელი გურჯი ფაჰრიე), დემირაჩმა, ქოი იერი (ძველი სახელი — გურჯიქოი).

გეივეს რაიონში: ქიშლაჩაი, ქარაჩამი, დოღანჩაი, შერეფიე (სარაი), ნურუსმანიე (ძველი ბიჩქიდერე).

¹ ნაშრომი შესრულებულია გრანტის ფარგლებში: შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდი; გრანტის №17/031.12.2011. პროექტის სახელწოდება: თურქეთის ქართველები: ისტორია, სულიერი და მატერიალური კულტურა, ენობრივი ვითარება. 2011-2014.

² უდიდესი მადლიერებით ვიხსენიებ საქარიას მხარეში მოღვაწე ქართველებს, ჩვენს გულთბილ მასპინძლებს — ერდოგან შენოლს (ერეკლე დავითაძე), დოქტორ აჰმეთ ქირვალს, მუსტაფა კოლატს (კოლოტაშვილი), ალი-ოსმან ჩელიკს, მედიჰა ილდიზს (თავდგირიძე). საბაჰეთინ სარის, მურად ჩელიკს, ჰაიდარ შაჰინს, ბურჰან ყეჰლოვანს და სხვებს.

საფანჯის რაიონში ქართველები კომპაქტურად სახლობენ ქალაქ საფანჯაში, მის ცენტრ — იენი მაჰალეში, ქალაქ საფანჯის გარეუბნებში — მაჰმუდიე, გიულდიბი, იკრამიე, მურადიე, ერდემლი, ქირქფინარი, აქჩაი.

აქიაზის რაიონის ქართველებით დასახლებული სოფლები არის: ბელდიბი, რეშადიე, ქუზულუქი, ქუჩუკუქი.

ქარაფურჩეჟის რაიონში ქართველები კომპაქტურად ცხოვრობენ აჰმედიესა და მეჯიდიეში, კანლიჩაი.

საქარიას რეგიონს უშუალოდ ესაზღვრება დუზჯეს რეგიონში მდებრე აქჩაქოჯას რაიონი, სადაც არის ქართული სოფელი მელენი პირი (თურქულად მელენ აღზი).

საქარიას რეგიონში ქართველთა კომპაქტური დასახლებები გაჩნდა 1880-იან წლებში. საქარიაში ჩასახლდნენ აჭარიდან, მაჭახლიდან, ნიგალიდან და იმერხვეიდან მუშაჯირად წამოსული ქართველები.

ქართველებს ზოგიერთი ახალი დასახლების ადგილისათვის მშობლიური ხეობებისა და სოფლების სახელები შეურქმევიათ. სამწუხაროდ, ეს სახელები ხელისუფლებამ შეცვალა XX საუკუნის 20-30-იან წლებში, ათა-თურქის მიერ განხორციელებული რეფორმების ფარგლებში.

საველე-ეთნოგრაფიული კვლევით დადგენილ იქნა ჰენდეკის რაიონის ქართულ სოფელთა ძველი სახელებიც. გამოვლინდა შემდეგი სურათი: თანამედროვე სოფელი ჰიჯრიე აღმოჩნდა სოფელი ორჯი. ორჯი ართვინის რეგიონშია, მდინარე ჭოროხის მარცხენა ნაპირზე და ორ ნაწილადაა გაყოფილი: ზემო ორჯი, ქვემო ორჯი; გიულდიბის ძველი სახელი ყოფილა გევლი. გევლი სოფლის სახელია მურღულისწყლის ხეობაში, ართვინის რეგიონში. იკრამიე და ინამიე არის ძველი ზემო ხატილა და ქვემო ხატილა, სადაც ცხოვრობენ ხატილასწყლის ხეობიდან (ართვინის ვილაიეთი (თანამედროვე ჰატილა), მუშაჯირად წამოსულ ქართველთა შთამომავლები. „აწიეს თოხები და აქ მოვიდნენ. ადა³ არ მოსწონათ, კოლობიაო, ჩვენ ვართ მემთვერი ხალხიო, მთაზე ამოსულან”.

სოფელი სერვეთიე აღმოჩნდა სოფელი არხვა. არხვა თემია მურღულისწყლის ხეობაში, ართვინის რეგიონში. არხვადან იყო წამოსული ახმედ მელაშვილის წინაპარიც). ბიჩქიადიქი აღმოჩნდა ქართლა. ცნობილია, რომ ქართლას თემი ერთ-ერთი საინტერესო და მდიდარი თემია ართვინის ვილაიეთში, მდინარე ჭოროხის მარცხენა სანაპიროზე. დღევანდელ მურადიეშია გაერთიანებული ძველი სოფლები: თოხვეთი, ტრაპენი. ეს სახელებიც ართვინის რეგიონიდანაა გადმოტანილი და იქ სოფელთა სახელებია მდინარე ჭოროხის მარცხენა ნაპირზე. სულეიმანიეს ძველი სახელი ყოფილა ავანა. ავანაც მდინარე ჭოროხის მარცხენა ნაპირზეა ართვინის რეგიონში. „ჩვენს იერებს ჩვენებური სახელები აქვს: შეშები, კოშები - ტყის სახელია, ცივწყარო - იქ ცივი წყალი დის”.

ხატილასწყლის ხეობა (ართვინის რეგიონი), ფაქტობრივად დაიკალა მუშაჯირობის (დროს. მოსახლეობის უდიდესი ნაწილი ოსმალეთში გადავიდა.

³ ქალაქი.

„ამის დედე მუჭაჯირობის დროს ასკერში ყოფილა, გამოქცეულა ასკერიდან, მისულა ხატილაში, არავინაა. უზებნია, მუუგნია“.

საქარაის რეგიონის ქართულ სოფელთა განსახლებისა და დასახლების ტიპი, ტრადიციული საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობები, კვებითი კულტურა, სულიერი და სოციალური ურთიერთობები, ნათესაური ტერმინების ურთიერთდახმარების ფორმები, შელოცვები და სხვა ქართული კულტურის მეტად საინტერესო ნაირსახობას ქმნის.

ქართველ მუჭაჯირთა შთამომავლებში დასტურდება ისტორიული მახსოვრობის არაერთი ფაქტი და იკვეთება ისტორიის რეპრეზენტაციის საინტერესო მიმართულებები.

საქარაის რეგიონში ქართველი მოსახლეობის ჩასახლება უკავშირდება **ჰასან ფეჰმი ფაშას** სახელს. ცნობილია, რომ ჰასან ფეჰმი მარადიდში დაიბადა 1836 წელს. ის იყო მეცნიერი, სამართალმცოდნე. იგი 1877-1878 წლებში ოსმალეთის მეჯლისის თავმჯდომარეობდა, სიცოცხლის ბოლო წლებამდე მაღალ თანამდებობებზე მუშაობდა და 1910 წელს გარდაიცვალა. ჰასან ფეჰმი ფაშას დახმარებით მარმარილოს ზღვის ვილაიეთებში განსახლებულ ქართველთა შთამომავლებს დღესაც ახსოვთ მისი სახელი: "საფანჯაში საიდან მოვსულვართ? ფეჰმი ფაშას წამოუყვანია გემით ხალხი, ფული მიუცია, სტამბოლთან ახლოს, იქ არ მოეწონათ, 15 დღე იყვნენ, მერე აქ მოვიდნენ, დასახლდნენ. მაჰმუდიეს მთიდან გადმოუხედავთ, ჯამე სადააო? ჯამე არ ყოფილა. მთაზე გუუყეეთებათ". "ფეჰმი ჰასან ფაშას გემით მუუყვანიან სტამბოლში, იქიდან აქ მოსულან, ტყე გუუყაფიათ".

ჰენდეკის რაიონში 1880-იან წლებში გადმოსახლებულთა უდიდესი ნაწილი ისტორიული ნიგალიდან, მდინარე ჭოროხის მარცხენა სანაპიროდანაა მიგრირებული, ხოლო მცირე ნაწილი — მარჯვენა სანაპიროს სოფლებიდან. არის რამდენიმე დასახლება, რომელთა მოსახლეობაც აჭარიდან მოსულა და მათ „აჭარლებს“ უწოდებენ. ქალაქ ჰენდეკში არსებობს ქართველთა კულტურის საზოგადოება. ამ მხარის ქართველთა ეთნიკური იდენტობის გადარჩენის, ქართული ყოფისა და კულტურის თავმოყრისა და პოპულარიზაციის საქმეში დიდი წვლილი მიუძღვის ადგილობრივ ქართველ მოღვაწეს, ბატონ **ბურჰან ფეჰლივანს**. მას მოძიებული აქვს მუჭაჯირობის ისტორიის ამსახველი მასალა და შედგენილი აქვს ჰენდეკში ქართველთა განსახლების რუკა. ჰენდეკში იმართებოდა "ქადის ფესტივალი", სადაც თავს იყრიდნენ ამ მხარის ქართველები.

ქარასუს რაიონში დასახლებულან, ძირითადად, თანამედროვე ხელვაჩაურის რაიონიდან (გვარა, ქედქედი, სიმონეთი, ერგე, მირვეთი, მარადიდი...). რაიონის ცენტრალურ უბანში — აზიზიეში — ქართველთა რაოდენობა, მთხრობელთა დაკვირვებით, დაახლოებით 5000-ს შეადგენს. აზიზიეში ცხოვრობენ ზემო აჭარიდან მოსულების შთამომავლებიც.

ქარასუს რაიონის მოსახლერე **დუზჯეს რეგიონის** განაპირა სოფელ მელენ ალზიში (ქართულად **მელენი პირი**) მცხოვრებთა უმრავლესობა მაქახლიდან მიგრირებულ მუჭაჯირთა შთამომავალია. აქ მოღვაწეობდა ბატონი **რაშით გორენა**, რომელსაც დიდი წვლილი მიუძღვის მელენიპირის მოსახლეობის ქართული იდენტობის გადარჩენის საქმეში. მოსახლეობის დიდი ნაწილი ქალაქებშია საცხოვრებლად გადასული და მხოლოდ დასვენების დღეებში ჩამოდის

მშობლიურ მხარეში. სოფლის განაპირას მდებარე სასაფლაოზე პირველმოსახლეთა საფლავებიცაა შემონახული. სოფელში 400-მდე ოჯახია.

ქოჯაალის რაიონში რამდენიმე ქართული სოფელია: **ქოზლუჯი, დემირაჩმა — გურჯიქოი** (თურქულად ქოი იერი). დემირაჩმაში საუბრის დროს აღმოჩნდა ადამიანი, რომელმაც ქართული წერა-კითხვა იცოდა, ბატონი **ჰაიდარ შაჰინი**, მას დედაენა დამოუკიდებლად უსწავლია ყურნალ „ჩვენებურების“ დახმარებით, რომელსაც საფუძველი დიდმა აჰმედ მელაშვილმა ჩაუყარა და მისი დაღუბვის შემდეგაც გამოიკვმოდა. იქვე აღმოჩნდა რამდენიმე კომლი, რომლებიც თავიანთ წარმომავლობას **ლონგოთხეცს** უკავშირებენ. ეს ფაქტი მეტად სასიხარულო იყო ჩემთვის, ვინაიდან, ისტორიული არტანუჯის ერთ-ერთი ხეობა — ლონგოსხევი დღეს დაცლილია ქართველებისაგან, ამ მიგნებით გამოიკვეთა მათი მიგრაციის მარშრუტი და პირველად მომეცა საშუალება ლონგოსხეველი ქართველების შთამომავლების გაცნობისა.

სოფელი **გურჯიქოი**, რომელიც ერთ-ერთი დიდი ქართული სოფელია, ჩასაძირავადაა განკუთვნილი. მდინარე მელენი, რომელსაც ადგილობრივი ქართველები **ქოროხს** უწოდებენ, მიღებით გადაჰყავთ სტამბოლის მოსამარაგებლად და გურჯი ქოის ადგილას დიდი წყალსაცავი შენდება. ქართველების მოთხოვნით, მათ აქვე, მახლობლად ერთ-ერთ ცარიელ ტერიტორიაზე გამოუყოფენ ნაკვეთებს კომპენსაციასთან ერთად.

გეივეს რაიონის ქართული სოფლები არის: **ქიშლაჩაია, დოდანჩაი, შერეფიე (სარაი), ნურუოსმანიე (ძველი ბიჩქიდერე)**. ქიშლაჩაიაში ქართველები მოსულან **ხებას თემის** სოფელ ზენობნიდან (ისტორიული ნიგალის ხეობა, დღევანდელ ართვინის რეგიონში). აბსოლუტურად ქართულია მოზრდილი სოფელი **ნურუოსმანიე**, სადაც, მოზარდი თაობის ნაწილიც კი საუბრობს ქართულად. ადგილობრივ ქართველთა ღვაწლით (ბატონი მუსტაფა კოლატი//კოლოტაშვილი), ექსპედიციიდან მოკლე ხანში ამ სოფლის სკოლაში გაიხსნა ქართული ცეკვების შემსწავლელი წრე. ნურუოსმანიეს ახალგაზრდობა და მოზარდები ავლენენ ქართულ იდენტობას და დედაენის ცოდნის გაღრმავების სურვილს.

ქალაქ საფანჯასა და საფანჯის რაიონში რამდენიმე ქართული კომპაქტური დასახლებაა. ქართველებითაა განსახლებული ქალაქი საფანჯა, განსაკუთრებით კი მისი ცენტრი — **იენი მაჰალე**, ქალაქ საფანჯის გარეუბანი — **მაჰმუდიე, აგრეთვე, გიულდიბი, იკრამიე, მურადიე, ერდემლი, ქირქფინარი, აქჩაი**. სოფელ აქჩაიში ქვემო მარადიდიდან მოსულან (დღევანდელი ხელვაჩაურის რაიონი). იკრამიეს ძველი სახელი ყოფილა **ხება**.

აქიაზის რაიონის ქართველებით დასახლებული სოფლები არის: **ბელდიბი, რეშადიე, ქუზულუჯი, ქუჩუჯეკი**. დედაენის ცოდნა დაკარგულია ბელდიბიში, აქ შავშეთიდან გადმოსახლებულთა შთამომავლები ცხოვრობენ. **რეშადიეში** არიან **ქობულეთიდან** გადმოსახლებულთა შთამომავლები და ასევე, ხატილასწყლის ხეობელები, რომლებიც თავიდან გემლიკის რაიონის სოფლებში ცხოვრობდნენ, ხოლო მოგვიანებით კი აქიაზის რაიონის სოფელ რეშადიეში გადმოსულან. რეშადიე ერთ-ერთი ყველაზე მდიდარი სოფელია რეგიონში. აქაური ეთნიკური ქართველების დიდი ნაწილი ცხოვრობს და მუშაობს ავსტრიაში და გერმანიაში. ისინი ზაფხულობით სტუმრობენ

მშობლიურ სოფლებს. სოფელში არიან ქართული წერა-კითხვის მცოდნენი. „ოცდაათი წელია აუსტრიაში ვცხოვრობ, ცოლი გურჯია. შვილებმა იციან ქართული. ბავშვები თურქულ სკოლაში არ გავეუშვი, ახლა უნივერსიტეტში არიან. პირველი ჩემი მამაის თაობა წასულა აუსტრიაში. იქ დერნეგი გვაქვს, იქ მოიკრიფებიან. ვენაში ვართ. 50 ოჯახი ვართ. გერმანელი მკითხავს, ვინა ხარ, მე ვეტყვი - თურქეთის ქართველი ვარ. 17 ოჯახი მოსულა აქ ხატილელი, მერე გამრავლდნენ. ტელევიზიონი რომ გააკეთონ, ჩვენი იქაური ქართულზე არა, აქაური ქართულზე რომ იყოს, ყველა ნახავდა, ყველა სოფელში მევიარიოთ, გავაკეთოთ ქართული ტელევიზია“ (სოფელი რეშადიე, აქიაზის რაიონი).

XX საუკუნის 40-იან წლებში საქართველოს სსრ-დან რამდენიმე ოჯახი გამოქცეულა თურქეთის რესპუბლიკაში. მათი ნაწილი სოფელ რეშადიეში დასახლებულა, ნაწილი კი — მეზობელ სოფელ აშმედიეში: "ომის დროს (1941-1945 წწ.) მოვიდნენ ბათუმიდან, გამოქცეულან, 4 წელი იყვნენ, 40 ოჯახი მოვიდა. ტყეში მუშაობდნენ, სიმინდ თესდნენ, მერე დაქორწილდნენ, წავიდნენ. ამათ გვასწავლეს ქართული წერა" (სოფელი რეშადიე, აქიაზის რაიონი). "ხუთი ოჯახი 40-იან წლებში გადმოსულა. ყარსიდან პოლიციას აქ მოუყვანია. აქ ხუთი წელი ყოფილან, მერე ამერიკას თავშესაფარი მიუცია და იქ წასულან. ერთი რესულ სურმანიძე იყო, სოფელ დარჩიძეებიდან ყოფილა" (ქარაფურჩეკის რაიონი, სოფელი აშმედიე). **ქარაფურჩეკის რაიონის სოფელ აშმედიეს** შესასვლელთან და გასასვლელთან ადგილობრივი მოღვაწის, ქალბატონ მედიპა ილდიზის ღვაწლით ქართულენოვანი აბრებიცაა აღმართული. აქ, ძირითადად, ქობულეთიდან მოსულთა შთამომავლები ცხოვრობენ.

სოფელ **ქუჩუჯეკოში**, უმეტესად, შუახვეიდან (ზემო აქარა) მოსულან, მაგრამ თავდაპირველად თურქეთის შავიზღვისპირეთში, გირესუნში ყოფილან განსახლებულნი. ორი თაობის წინ კი აქეთ გადმოსულან. ჩვენი დედები მუჭაჯირად წამოსულან 1878 წელს. ეს სოფელი — ქუჩუჯეკი — მანავეზის სოფელია, მერე აქ ტრაპიზონიდან მოსულან, სულ ბოლოს ქართველები მოვიდნენ. ჩვენ 1964 წელს ჩამოვსულვართ გირესუნიდან. გირესუნში ქედის სოფელ წონიარისიდან მოვსულვართ 1878 წელს. აქ ჩვენზე ადრე ჩვენი მეზობლები და ნათესავები მოვიდნენ გირესუნიდან 1930-იან წლებში. ბაბაუამ იცოდა, რომ აქ დასახლდნენ, იზმითში ყოფილა ჯარში, აქაც მოსულა, მოათვალიერა, მოწონებია ჩვენ მერე გადმოვსულვართ. ჩვენი ძველი წონიარისელი ზოგი მეზობლები კი პირდაპირ მოსულან ამ სოფელში. ეს მეზობლებიდან ჩვენი ყველაზე ახლო მეზობლები ყოფილან წონიარისში მაკარიძეები (კვირხიროლდები) (ერდოვან შენოლი, სოფელი ქუჩუჯეკი, აქიაზის რაიონი, საქარიას რეგიონი).

მარმარილოს ზღვის რეგიონების ქართველი მოსახლეობის ისტორიულ მახსოვრობაში ყველაზე დიდი ადგილი უკავია მუჭაჯირობის ამსახველ გადმოცემებს. უმრავლეს შემთხვევაში, მთხრობელებს, ახსოვთ მშობლიური ხეობებისა და სოფლების სახელები. შემონახულია ოსმალური პერიოდის გვარების, ზოგიერთ შემთხვევაში კი ისტორიული ქართული გვარების ხსოვნაც.

როგორც უკვე ითქვა, მარმარილოს ზღვის რეგიონების ქართველთა წინაპრები, ძირითადად, მოსულნი არიან **ისტორიული ნიგალიდან** (მურღოლის ხეობა, ხატილასწყლის ხეობა, ქართლა, თხილაძე, ორჯი, ომანა,

ტრაპენი, ადაგული, ახალდაბა, ებრიკა, ბაგინის ხეობა, დევსქელის ხეობა, ბორჩხა, ხემა-მარადიდი, კირნათი, ვგრე, გვარა); აჭარიდან (ხულო, შუახევი, ქედა); მცირე ნაწილი – არტანუჯის მხარიდან; ჰენდეკის რაიონსა და დუზჯეს რეგიონის სოფელ მელენიპირში განსახლებულნი არიან მაჭახლელთა შთამომავლები და ა.შ.

წარმოდგენილ ჩანაწერებში გამოხატულია საქარეულ ქართველთა ისტორიული მანსოვრობის ფაქტები, კულტურულ-სამეურნეო ყოფის გამოცდილება: "ბევრი მუსულმანობა ვინც ყოფილან. ისინი წამოსულან". "აბარაბიძე მეტყოდნენ, მერე ათაბაგი გაუხდით. 76 წლის ვარ. ავანადან მომიყვანეს". "დედეს ბაბა მოსულა აქ, ხარების არაბით მოსულა, ჩვენ აქაური ყველა ხარის არაბით მოვსულვართ, ზოგიც ცხენებით მოსულა. ჩემს დედეს აშმეთი ერქვა, იმის ბაბოი ალი იყო. ალი ჰაჯიდ წასულა და იქ მოკვდა. ჩემი ბაბო იბრაჰიმი იყო, მე ალი ვარ. საქართველოში "მოლოდლუ" ვყოფილვართ, აქ ჰარუნი არის ჩვენი გვარი" (ალი ჰარუნი, ჰენდეკის რაიონი, საქარიას რეგიონი). "საიდამ მოვსულვართ, სოფელი არ ვიცით, ენ წინ ბათუმიდან მოსულან, ბორჩხას დამდგარან. იტყოდნენ, მარადიდიდან მოვიდა ჩვენი დედებიო. ჩემ ნენეის ბაბო ომანადან მოსულა. ომი იყო, რუსი მოსულა, ქალები, ბავშვები გაამეიქცნენ. აქედანა წვედნენ მუჰაჯირები. როცა ხარბი დადგა, იმის მემრე წავიდოდნენ, მოვიდოდნენ. ჩვენი დედები რუსიედან მოსული გურჯები იყვნენ. დადობილი იყო საზღვარი ძუელად, ჭოროხიდან გადმოცურდნენ" (ჰენდეკის რაიონი, სოფელი ლუტფიე ქოშქი, საქარიას რეგიონი). "ადრე ჰენდეკი იზმითს ეკუთვნოდა. აქ ქალაქი ყოფილა 1450 წლიდან. ჩვენები აქ მოსულან 1878 წელს. ჯერ იზმითში ჩასულან და სანჯაყმა დაფანტა აქეთ-იქით. ეს გურჯუ მაჰალესია. ასე ჰქვია. აქ სულ გურჯები ვართ. ეს ჰენდეკის მერკეზია, ასამდე ოჯახი ვართ" (ქალაქი ჰენდეკი, უბანი გურჯუ მაჰალესი). "რაფერ მოსულან იცი? ნავით მოსულან ხოფამდე. იმის უკან ფეხით წამოსულან, სამი წელი გზაში ვიყავითო. ბათუმში იაშლი იქნა მაშინ, დედეს 35 კაცი უუწევია, წამუყვანია. ბაბა ცხრა წლის ბაღანა ყოფილა. აქ იკითხა. მერმე ბევრი უკან მიტრიალდა. ქედქედამი მისულან. მე მეხუთე ვარ. ბაბუის ბაბუა მოსულა. მეორე ძმა ბაბუასი საქართველოში ღარჩენლა. თოფები ვარდებოდა ჩვენს სოფელშიო, დაბეჩდნენ და მისთვის მოვიდნენ. ერთიც, მუსლუმანობა არ იყოსო, ვერ უნდა ვილოცნოთო, რუსი მოვაო. ამიტომ წამოვიდნენ. ბაბას ძმები დეიჭირეს და მოსკოვას გუუგზავნიათ. ბაბას ძმა ამბობდა, არ წაბვიდეთო, სიტყვა გუუვარდა ყველგან ამას ამბობდა, ამიტომ დაიჭირეს. ჩვენები ჯერ მერჯუჰან დამდგარან, აქ, ჰენდეკში. ჰენდეკიდან აქ მოსულან (ქარასუ, საქარიას რეგიონი). ენ წინდელი ქედქედლები აქ მოსულან. აქ ზემოთ თვალის წყალია. წყალია და ტყეა. წყალი რომ დუუნახიან, დამჯდარან. დეეჩვივნენ. იქ დეეარშიყნენ გოგოები და ბიჭები ერთმანეთს, იმისთვის „თვალწყალი“ დუურქმევიათ. ჩემი ბაბოი, ნენეი სულ ქართულად ილაპარაკებდნენ. ჩემმა დიდმა ბიჭმა იცის ქართული. წასული ვარ საქართველოში. ვარშალომიძეებთან დამდგარი ვარ ხელვაჩაურში. აიღინოდლუ ვარ, საქართველოში - ცინცაძე. სამი ბიჭი მყავს, სამივეს ვაკითხე, საქმეებ აქვთ. გელინები მყავს, ბადიშები. 17 წლის წინ ბათუმში ბირველად ვიყავი. ბათუმი დენჩაჩე, ვიტირე" (აზიზიე მაჰალესი//გურჯუ მაჰალესი, ქარასუს რაიონი, საქარიას რეგიონი). "მე დედეი არ ვიცნობ. აქ სიმონეთიდან, ერგედან, შირვეთიდან,

მაჭახლიდან მოსულან, 300 მოსახლეა, შვილები ქალაქში არიან. გემის კაპიტანი ბიჭი” (მელენიპირი//მელენაღუ, დუზჯეს რეგიონი). “ჩვენ ლონგოები ვართ, ლონგოთხევიდან მოვსულვართ, კი ვერ მიგვიგნია, სად არის” (სოფელი დემირაჩმა, ქოჯაალის რაიონი). “25 ოჯახი მოსულა ერთად სიონეთიდან. ჯერ ხის პატარ სახლი დუჟდგამთ, მერე ცოტაი ზემოთ სამსართულიანი სახლია. აქ ერთი ყათია, ზემოი სამი ყათია. მე იმ ზემო სახლში დავიბადე. ჩემი ბაბოის ძმები ერთად ოთხი იყვნენ. ის დასახლებულა, ეს დასახლებულა, მას მემრე ოცდაერთ სულზე ასულან, ოცდაერთი სული ერთად ვჭამდით. 1948 წელს, ჩემი ბაბამ ქომოი სახლი უნდა დავანგრიოო, მე იქ უნდა ჩავიდეო. ზედა სახლი ემიაშვილებს გუჟუვა. 1948 წელს აშენება დუჟუწყია, 1950 წელს შევედით. 1999 წლამდე მაქ ვიცხოვრეთ. მერმე ნენეი, ბაბოი ავწიე, ისტანბულ წვეიყვანე. ჩვენ ორი ბიჭი ვიყავით, ერთი მოკვტა, 1966 წელს მოკვტა. 27 წლის იყო, უშვილოდ მოკვტა. ძმაი აღარ მყავს ახლა, ორი და მყავს. ნენეი, ბაბოი ავწიე, წავიყვანე ისტამბულ, ზაფხულში მევიდოდით, თხილი ვკრეფდით. 1999 წელს მიწისძვრა მოხდა, მაშინ გეიბზარა ძველი სახლი. მერე არ შევსულვართ. ზოგი ბაძაშვილი შევიდა, ზოგი სხვა. სახლს არ შეხედეს. ამ სოფელში (მელენი პირი) პირველად მე მოვიყვანე იაბანჯი ცოლად. 1973-ში დავსახლდი. მე მივიღე პირველი უმაღლესი განათლება, ინჟინერი გავხტი. ახლა ბევრია ნაკითხი ამ სოფელში, იურისტები ბევრია, აქედან არიან გუბერანტორები, პარლამენტის წევრი. აქ ერთი მაჭახლევი იყო, მაგარი კაცი, რაშით გორენი, ირმი გორენის შვილი, ის მოკვტა, ქართული საქმე მოკვტა. იმის შვილები დაიფანტნენ. ჩვენები აქ დღეს 400 ოჯახი ვართ” (სოფელი მელენიპირი, დუზჯეს რეგიონი). “ჩვენი დედები მოსულან. ათი წელი დარჩენილან ქოჯაელის თეფეზე. იმის მერე აქ წყალი დუჟუნახიან, წისქვილი. ე, რა ლამაზი წყალიაო, ბოსტნებში ფხალი არიო. აქ დუჟუკავებიან იერები. ვოიმე, ე რა ლამაზი დელეაო, მიდის წყალიო, ლამაზი თევზებო. ასე დამჯდარან აქ” (სოფელი გურჯი ქოი, ქოჯაალის რაიონი). “აქ საქარია სუ არი, ჩვენ ჭოროხ ვეტყვით. ხებიდან რომ ჩამოვლენ, იენი ქოიში უთქვიან, ჭოროხ გავსო, უკნიდან მომდევანო, ჭოროხ დამდებულანო. ჩვენები სოფელ ზენობნიდან ჩამოსულან. ახლა ბევრი ვართ. აქედან დიდვანი ნაკითხები არიან გამოსული. აქ ზაფხულში დასაყდომი ადგილი ვერ ნახავ, 70 ოჯახი ვართ ზაფხულში. აფხაზები ჩვენზე 10 წლით ადრე მოსულან აქ. ქართველები მოსულან, ფული მიუცდასა, ალაგებს უყიდიათ აფხაზებისგან. ის აფხაზები დუზჯეს აბაზებში გუჟუშვიათ”. “ჩვენები რომ მოვიდნენ, ტყე გაკაფეს, ამეების იერი ფულით აიღეს, ტყე აიღეს”. “ზოგი კირნათიდან მოსულა, კობალეთიდან ზოგიც, ზოგი ბორჩხიდან. რუსი რომ მოსულა, ჩვენი დედები წამოსულან, კახბერიძე ვყოფილვართ, კიდევ იყვნენ გორგალაზეები, მოლოგინაძე იყო, წითელაძე - გაღმა მაჭალეში. ვინც არ წამოსულა, ის ბერები სიბირიაში გუჟუგზავნიათ”. “ბევრი ქართველი არიან, ქანებიც არიან, აბაზაც არის, ჩერქეზიც. 150 ქართველი ვართ. ჩვენები კალანჯოლლები იყვნენ, სხვები მამაიანოლლები მოსულან, ამათი ცოლებიც დები ყოფილან. აქა თელი ძველები არიან, დამდგარან, დარჩენილან. მერე ზოგი გოლჯუკ, იზმით წასულან”. “ზღვიპირას ბუცუნაკები ბევრი ყოფილან, არ მიკბინათო, ზეთ კაპანზე ასულან, რაცხა ჩვენს სობელს ჰგავსო და ზემოთ დამჯდარან. იქაც ჭოროხი მიდის, აქაც ზევიდან გადმოიხედა, საქარია დაინახა, მოსწონდა, ესეც ჭოროხიაო. აქ მოდიან ქართველები საქარსკელადან, ოღარ

ბიჭი იყო ბათუმიდან, ისაქმეს, ფული აიღეს, წვეიდნენ, მაღაზია გაუხსნიან“.

“უუახვევიდან მოვსულვართ ჩვენ. სხვები მოკრეფილები არიან სხვადასხვა სოფლებიდან: ტომაშეთი, კობალთა, დარჩიეთი. ჩვენ ამ სოფელში ერთი ხანე ვიყავით ხიმშიაშვილები. მუსტაფა იაკუთი ჩემი ემიაშვილის ბიჭია. ადრე სულ გურჯები ვიყავით, ეხლა მეერიენეს. 60-მდე სახლია“ (აშმედიე, აქიაზის რაიონი).

„ბათუმიდან გამოსულან ადაფაზარში, მაშინ სოფელი იყო. ორ წელიწად იქ გაშეშებული დარჩენილან. მერე საქარაიას წყალს იქით გადითო და გადმოსულან. დასასვენებელი ადგილი ეს უნახავან“. „კახაბერიძეები სამი ძმა მოსულა იქიდან, მთელი აქ დარჩნენ ერთი ძმა არ წამოსულა, მარადილი დარჩენილა. მე წავედი, მოვქებნე იმის შვილები. 4 წლის წინ ვიყავი. ახალი ჯამე გაუუკეთებთან. დაკეტილი იყო, ახლებ არ უნდებთან ჯამე. ჯუმა ქვემო მარადიდში ვილოცეთ“. „ჩვენ და ქანები ერთხელა მოვსულვართ, ქანები ხოფადან და რიზედან მოსულან“. „შავოღლები ვართ, ახლა ბევრი სხვადასხვა გვარია“.

მოსახლეობის ნაწილს ახსოვს **ქართული გვარები**: „ზინწყანელი ვარ, გორგოშიძე გვარად. იმამოლლი გავხდით. ჩემი დიდი დედეი ფაფაზი იყო, იმამი გამხდარა ხოფას. სამი ძმა აქ მოვიდნენ, ორი მერე უკან წასულა. ჩვენებიდან ახლა ერთი ყარსს არის, ერთიც — ერზრუმს მუფთია. ესენი სულ ჩვენ ვართ - იმამოლლი“. „მელიქოლლი, იმამოლლი, სერდეროლლი და დემირჩები ერთი გვარი არიან. აქ ცოტა მაჭახლელებიც არიან“. „არაბოლლი ვარ, მარადილიდან მოვსულვართ“.

საქარაიას რეგიონის ქართველთა ერთი ნაწილი ეძებს ფესვებს, წარმომავლობის ადგილებს. აქვთ სამშობლოს, ეროვნული ფესვების ძიების, ეთნიკური იდენტობისა და სიამაყის მძაფრი განცდა (**“გურჯი იქნება, მით მივხვდები, შეებრალება ინსანი”**; **“მე საქართლო მიყვარს. ჩემი ბაბოს ბაბოი ჩამოსულა აქ ბათუმიდან. ჩევედი ბათუმში, ვიტირე. რეჯებელი წამოსულა, ემინალი იყო იმის შვილი, მერე — ალი, ალის შვილი — ჰაირეთინი. მე საბაჰეთინი ვარ. გვარი რეჯიბალიოლლი გექონდა”**. **“ლამაზს ვნახავთ, მიხთები, ქართველია. ქართველი ვართ, ნათესავი ვართ”**. **“ჩვენი ჭკუა იქაურობაშია”**).

ჯერ კიდევ ცდილობენ, **შეინარჩუნონ ქართული ოჯახური ყოფა დასახლებები**: „ოთხი ბიჭი და ორი გოგო მყავს, გოგოები ყველა ქართველს მივეცი, ბიჭებმაც ქართველი მოიყვანეს. სხვებმა ითხოვეს, ბულგარიდან მოსულმა, არ ვათხოვე, ქართველი მინდა თქო. ჩემმა შვილებმა გააგნებენ ჩვენს ლაპარაკს, სახლში რომ იყვნენ, მაშინ ვასწავლეთ, მერე იკითხეს, ცოტა დაავიწყდათ“. „აქ (გიულდობი) თელი გურჯია, გაღმა აგარაკები ჩანს, ისიც ჩვენია, ახლა სტამბოლიდან ბევრი მოდის, ყიდვა უნდათ, არ მივცემთ, მარტო ქართველს მივცემთ“. „ჩვენი ჰასანოღლები ნახევარი ორდუში დარჩნენ, ჩემი დედეს ემიაშვილები იქ არიან. ჩემი დედე 140 წლისა მოკვდა. ერთ სახლში ათნი იყვნენ, ქართულად ვლაპარაკობდით. მულელინი ყურზე დეწიკებოდა, არ ილაპარაკო. ბევრი მოვა, მიწა მინდაო, ფული ამდენი მოგცეთო, აქ ქართველის მეტს არ მეცყვანთ, ვინმე ყიდის — ჩვენ ავიღებთ“. „მუჰაჯირებად მოვსულვართ ბათუმიდან, მე წავედი, ვეძებე, ჩემი ნათესავები ვერ ვნახე. აქ 150 ოჯახი ვართ, ყველა ქართველია, სხვა ხალხ არ უძებნებ აქა. სიძეები არ უძებნებ. ძველებს ზაკუხი

დაუდვიან, თქვენ, სხვა ხალხი იძეი-მიძეი არ მუშუშვათ. სიძე გოგოს სოფელში ვერ დაუდებ, გოგო მოგეცით, გეყოფა. ჩემი ცოლის გვარი ბათუმიდან ჯერ ხატილაში წასულან (იგულისხმება, ჰენდეკის რაიონის სოფელი ხატილა), მერე - იქიდან აქ. ჰუსეინის ნენეი იმერხეველია. ქომოი სოფელი არი შერეფეი, ის იმერხევიდან მოსულა. აქ თავიდან შვილი ოჯახი მოსულა, მერე ამდენი გამხდარან”.

დასტურდება მცირე ცოდნა **საქართველოს ისტორიის შესახებ**, მაგრამ იგი, უმეტესად, წაკითხული, შეძენილი ცოდნის მეოხებითაა დაგროვილი. მოსახლეობა გამოთქვამს გულისტკივილს ძველი, ტრადიციული ყოფის დაკარგვის გამო. ახალგაზრდობისა და ბავშვობის წლები მათთვის ტკბილად მოსაგონარია: “აქ ვბანაობდით (შავ ზღვაში), წყალსაც ვსვამდით ზემოთ. მერე იქ დროჟის ქარხანა გაიხსნა, მდინარეც გააფუჭა, ახლა წყალს ვყიდულობთ” (მელენიპირი, დუზჯეს რევიონი).

ტრადიციულ კულტურულ-სამეურნეო ყოფას ასახავს შემდეგი ჩანაწერი: “კარგად მახსოვს, ეს სახლი ჩემმა ბაბომ გააკეთა. უსტა კაცი იყო, თვითონ გააკეთა. ძველი სახლები შეშისა იყო, დახეული ხეები. ძველი სახლი ჰამიდმა დაანგრია, ჰამიდი ჩემი ემიაშვილია, ის ძველი სახლი დაანგრია. ჩარდახი იყო, ნალიებიც იყო, ახლა არ არის. წყალი ფახრაჯებით მოგვექონდა. ეს ჰა არის. ახლა დაილია. უწინ ყუით, თოხით ამოუჭრია დედეს. იმის წინ ტყე გუუჭრიათ, იმაი ზომის ტყე ყოფილა, მიუჭრიან, მოუჭრიან, ხის სახლები იყო ძველათ, ქერფიჭები იყო ქვითკირის, მიწით ტალახი მუშუშელიათ, ბზე შეურევეით და სახლი აუშენებიათ. სახნეველით ხნავდნენ მიწას” (ალი ჯანლუ ჰარუნი, ჰენდეკის რაიონი, სოფელი ლუტფეი ქოშქი, საქარის რევიონი). “ძველი სახლი ხის იყო, ტალახით შელესილი”. “აქ ძველი ჯამე იყო. ჩემი ბაბოი დედეა ჰასან ბოსტანაშვილი, იმას უქნია ორთა ჯამეს ხის შიდა მოხვეწილი”.

შემონახულია **ნადირობის ტრადიციების**: “წინწინ თხას მოკვლაზე წავდოდნენ, თხა იაბანი იქ თეფეებზე ბევრია. მოკლევდნენ, იქ თეფეებზე იმღერებდნენ, გევიგონებდთ. თუ ვერ მოკლესო, უჩუმრად ჩამოვიდოდნენ, შერცხვებოდნენ. ახლაც არის იმ თეფეზე თხები. დილაი ადრე წევდოდნენ სანადიროდ. ჰუსეინ ჩაუშე ვეტყოდით, მთავარი მონადირე იყო. ის ანაწილებდა თეფეებს: იმ თეფეზე შენ უნდა დადგო, აქით — შენო. გაგოჭობდით ისე, რომ თხა ვერ გეიქცეოდა. პაწუაი თხები იყო. ძალღს წავიყვანდით. აბა, ძალღის უმისოდ არ იქნება ნადირობა. ძალღმა უნდა გინახოს, ააყენებს ნადირს. თეფეი დავიჭირავთ. აქაურობაში იყვენენ კაი თეფეები. ახლა კანალიზაცია ჩაუშვეს, არ ვარგა. არ დავიჭერთ. თეფის ჰერისთვის კაკალ დავნაყებდით, წყალში გუდუშუგდებდით, თუთუნ ჩავაწურამთ, მაშინ ამოვდოდოა მალლა (თეფეი), კირიც ჩაემატებოდა, თეფეი მალლა ამოვიდოდა” (ალი ჯანლუ ჰარუნი, ჰენდეკის რაიონი, სოფელი ლუტფეი ქოშქი, საქარის რევიონი).

მთხრობელთა საუბარში შეინიშნება **დედაენის ცოდნის დაქვეითებით გამოწვეული ტკივილი**: “თქვენი ქართული ზორ წმიდაა, ჩვენ ასე ვერ გავარიგავთ”. “ოც წელიწადში ადგება აქ ქართული, ჩვენ მოვკვდებით, წავალთ, ქართული არ დარჩება. დმერთი გამჩენელისათვის ყველა ადამიანი, მაგრამ მე ქართველი ადამიანი უმფრო მიყვარს”. “რა სოაი, იცი? ერთი ხეა - გატეხავ, 3-4 ხე ერთად, ვერ გატეხავ. უწინ ჩვენებმა რატო 5-6 ბაღანა იქმოდნენ?”

ახლა ცოტაი ვართ. ძალა არა გვაქვს. საქართველოში ბევრი შვილები უნდა გყავდეთ”.

მოსახლეობა იხსენებს იმ მძიმე წლებს, როდესაც თურქეთის რესპუბლიკაში მკვეთრად იკრძალებოდა ეთნიკური მიკუთვნებულობის წარმოჩინება: “მუღელინი მიყვიროდა, ქართული არ დაილაპარაკო. გავიქეცი სკოლიდან. ორი დღე სკოლაში არ მივიდიოდი. ჩვენ დროს აქ თურქულ ვერ გაიგონებდი. აქ ახლაც ჩვენი ტოლები ყველა ქართულ ლაპარაკობს, თუ ვინმე სხვა არ არის. ერთი ახლავ გვლინია, უთქვამთ, წადი, მარილი მოიტანეო, წასულა ბოსტანში უძებნია, მარილი ვერ ვნახეო”. **“ჩვენ არ დავგავსწავლეს ქართული. ორეთმენები მიტყამდნენ, ქართული წერვა მიტომ ვერ ვისწავლე. რაზე არ ჩამოხვედით, არ გვიბატრონეთ? დევიკარქეთ ჩვენ. დევიკარქა ჩვენი ქართული. დევილიეთ. მალე მოდით, მალე”** (ქარასუ, საქარიას რეგიონი). “ჩვენის ქვეშამ არ იცის ქართული”. “თქვენიც რუსჩეზე გაგნებულა, ჩვენი თურქჩეზე”. “მახსოვს; ბაწაი ბალანა ვარ, 10 წლის, აქედან ქალაქში წავედი, ჩემმა ბაბამ, სირცხვილია, არ ილაპარაკო. მანც ვლაპარაკობთ ქართულად, ვინმე მოვიდა, ენა არ იცის, არ ვილაპარაკებთ, ჩვენი კულტურა ასე არის”; “ჩვენ აქ სკოლაში წასვლამდე თურქული არ ვიცოდით” (სოფელი დემირაჩმა, ქოჯაალის რაიონი, საქარიას რეგიონი). **“იქ რომ აკითხებთ, ერთი მექთები აქ გახსენით”**. “მე აქ მუზტარი ვიყავი. ლაპარაკი შეიცვალა, ჩვენ “დაბძანდის” ვიტყოდით, ახლა “დაჯექის” ამბობენ; “ძია” ვიტყოდით, ახლა “ემიას” იტყვიან”.

საქარიელები განსხვავებენ **ქართული ენის დიალექტებს — მეტყველების თავისებურებებს**: “აჭარლები ცოტა სხვაი ლაპარაკობენ. აქაურდ ერთ სოფელში არიან აჭარლები, ჩვენ სოფელში ერთი რძალი მოვიდა აჭარლებიდან, ჩვენ “ლარქ” ვიტყვით, ისინი “ბალანას” იტყვიან”. “ჩვენ ცოტა ტიფლისის ლაპარაკი ვერ ვაგნებთ. კაი გურჯი თქვენ ლაპარაკობთ. ჩემი ბაბა “დაჯექი” არ მეტყოდა, “მობრძანდი”, “დაბრძანდის” იტყოდა”.

საქარიას რეგიონის ქართველთა შორის შემონახულია **ქართული ნათესაური სისტემები და ძირითადი ტერმინოლოგია**, თუმცა ტერმინთა ნაწილი ჩანაცვლებულია თურქული სიტყვებითაც. გამაკვირვა იმ ფაქტმა, რომ ამ მხარეში უფრო ცოცხალია ქართული სიტყვა „ნენე“ დედის აღსანიშნავად, ვიდრე, ისტორიულ ტაო-კლარჯეთში (გარდა ზემო მაჭახლისა), სადაც უმეტესად, თურქულ „ანნე“-ს წარმოთქვამენ. მამას “ბაბა/ბაბო” ეწოდება, ბებიას — “დიდნენე”, ბაბუას — “დედე”. დედის ძმა — “ტაია“-ა, მამის ძმა, ძირითადად, თურქული ტერმინებითაა შემონახული: “ემია”, “ამჯა”, “ემიჯა”, მაგრამ ცოცხალია ქართული “**ბიძაი**“-ც⁴. მამიდას ზოგან ამავე სახელს, უმეტესად კი - “ბიბიას” უწოდებენ, დეიდას — “ხალას”. და-ძმის აღსანიშნავად ქართულ ტერმინებსაც იყენებენ და ხანდახან თურქულსაც: და — აბლა, ბაჯი; ძმა - ქარდემ. დეიდაშვილი - ხალაშვილი, მამიდაშვილი - ბიბიაშვილი, მამით ბიძაშვილი - ემიაშვილი, დედით ბიძაშვილი — ტაიაშვილი, თუმცა ცოცხალია ქართული

⁴ განსხვავებული ტრადიციის ინვესტიის ქართველთა შორის: “ძმა თუ ჩემზე დიდია “ძიას” ვეტყვი, ბატარას — “მძას”; ჩვენ სამი ვართ, ერთი ძიას, ერთიც დაა” (სოფელი ყაზული/გაზული, აწყვალის რაიონი, ბურსას რეგიონი)

ტერმინიც — **“ბიძაშვილი”**: “ათ და ერთ ბიძაშვილი ვართ და სოფელში მე ვარ მარტო, მისი ბაღანაც აქ მუშაობს” (ქოჯალის რაიონი, საქარაის რეგიონი). შვილიშვილი **“ბადიშია”**, ბადიშად იხსენიებენ გოგოსაც და ბიჭსაც.

შემონახულია მაზლის ცოლის აღმნიშვნელი ქართული სახელი **“შილი”**, ქმრის დის სახელი — **“მული”**: “ახლა ჩემი შილი მოვა. ეს ჩემი მულია, იმის სახლში ვართ”. მეტყველებაში ცოცხალია მეუღლის ძმის ქართული სახელი — **“მაზლი”** და მისი შვილის სახელი — **“მაზლიშვილი”**, ასევე, **“მულიშვილია”**.

შემონახულია ზრდილობიანი მიმართვის ფორმები: “ჩვენი დიდვანები **“ძალოო”** იტყოდნენ. ბაბოს **“ბატონოს”** ვეტყოდით. მაზლის ბაღვებს **“ბატონიშვილი”** უძახდით”.

არსებობს **ხელოვნური დანათესავების ფორმები**: **“დაძმარობა** ვიცოდით. ვიტყოდით, შენ დაი, მე ძმაი”, დასავით იყვნეს”.

აღსანიშნავია ნათესაობის სხვა ქართული ფორმაც — **“ძუძუნაწოვები თუა, იმის მოყვანა არ იქნება”**

ცოცხალია ძველი ქართული ტერმინი **“განაყოფი”**, რაც გულისხმობს მამის ხაზით უახლოეს მოგვარე ნათესაებს, ერთი სახლიდან გამოყოფილებს (გამრავლებისა და ცალკეულ კომლებად დაყოფის შედეგად): “თუ მჭირია რამე, მივალ განაყოფთან, ავწევ, წავიღებ. არც ვკითხავ. ისიც ასე იქმს” (ჰენდეკის რაიონი, საქარაის რეგიონი). “მკვდარზე განაყოფები მოუტანენ საქმელს. სანამ სახლში მკვდარია, თვითონ არ გააკეთებენ საქმელს, არ იქნება”. “ჩემი განაყოფი ჰასანოღლები გაღმა სოფელში არიან”.

ტერმინი მეზობელი — **“მოზობელი”-ს** ფორმითაა დაცული და მოქმედია ის ურთიერთდახმარების ფორმები, რაც, ტრადიციულად, ქართული სამეზობლო ჯგუფებისათვის იყო დამახასიათებელი: დახმარება ჭირისა და ლხინის დროს, დახმარება ნადში და ა. შ. “განაყოფები, მოზობლები სულ ეშველებიან ერთმანეთს. თუ გაჯავრებული არ არიან, დეეშველებიან ერთმანეთს”.

შრომითი ურთიერთდახმარების ტრადიციები **“ნადის”** სახით ყოფილა გამოხატული. ნადს ახლდა ნადური სიმღერებიც: **“ორპირული ნადი** ვიცოდით. თონხინდენ. იქით გოგოები, აქით — ბიჭები. ერთგზას მღეროდნენ”.

არსებობს ფრაგმენტული მასალა ქართული ხალხური დღეობების არსებობის შესახებ XX საუკუნის 70-იან წლებამდე: “მთა გვქონდა, ქარაფიანი ერქვა. **შუამთობა** უკეთებიან იქ. სიმღერებიც იყო, ახლა არ არის” (ქარაფურჩეკის რაიონი, სოფელი აშმედიე).

შემონახულია **ქართული საქორწინო ტრადიციებისა და საქორწილო სუფრის ხსოვნა**: საქორწილო სუფრასთან დედოფლის მაყარი განსაკუთრებული პრეტენზიულობით გამოირჩეოდა და ეს ბუნებრივად ითვლებოდა. მაყრებს შეეძლოთ სიმღერითაც გამოეთქვათ თავინთი სურვილები:

“ჰეია მოლა, ჰეია მოლა,

ქათამი მოვდეს, ჰეია მოლა,

ათი მოვდეს, ჰეია მოლა,

... რაცხა უნდან, სთხოვენ, მოიტანებენ, ჰამენ” (ქალაქი ჰენდეკი, უბანი - გურჯუ მაჰალესი).

საქარაის ქართველთა ყოფა **კატეგორიულად არ იცნობს ურვადის სისტემას**: “მე წავედი აბაზებში ფერხულობაში. იმასთან ქალა უნდა გეყოსანს,

ფული მიგეცა, ჩვენ არ ვიცოდით ყიდვა. ჩვენ რომ ცოლს ვითხოვთ, ცოტა საჩუქარს მივცემთ, ხარის გაყიდვა არ გვჭირდებოდა, ცეპი რამეს მივცემდით”.

შემონახულია **ხალხური სამედიცინო ცოდნის** ზოგიერთი ელემენტი: “მრავაძარღვას ქრილობას ვაღებდით” (ჰენდეკის რაიონი, საქარაიას რეგიონი).

დადასტურდა **ქართული ტრადიციული კვებითი კულტურის** არაერთი ელემენტის არსებობა: “კაკალის ხეები გვაქვდა ბევრი. **ლობიოს** მოხარშვა ვიცით. ქინძი, ნიორი, კაკალი ხმელი დანაყო. ფილში დავნაყევდით. **ლობიო** მოიხარშოდა, თელი გუჟრევ, გაღესავ, ზორ გერმელი იქნება. შავი ლახანა გარეცხავ, მოხარშავ, ზემოდან მსხვილად დანაყავ კაკალს, იმას დუჟრთებ და იჭმევა. თუ გინდა, ფურის იალი დუჟრთებ” (ჰენდეკის რაიონი, საქარაიას რეგიონი). **“გენდემას** ვაკეთებთ: პურ დანაყებენ, პურის მარცვალს დანაყვენ, მოიხარშვის, დრამი წყალი უქნა, ბერი რძე, ერთხელ მოიხარშვის, კოვზით იჭმევა” (ჰენდეკის რაიონი, საქარაიას რეგიონი). **“აშურაის კერძი** ვიცით, კანდილმაა. **ლობიო, ლუხუტი, ბურღული, ფირინჯი, ცოტა ზმელი ყურძენი, გარგარი.** მერე შაქარი უქენ. დარიჩხნი - ზეიდან. ეს ყველაი ცალ-ცალკე უნდა მოიხარშოს და მერმე ერთად გუჟრიო. მეზობლებში დაარიგო” (ჰენდეკის რაიონი, საქარაიას რეგიონი). **“კაკლიანი ქათმის კერძი** ვიცით. ქათამ მოვხარშავთ, მერმე ძვლებიდან გავხსნით. კაკალი ზორ უნდა დანაყო. ჭადის ფქვილი ცოტა იმის შიგან უყო, ერთხელ დანაყო. ქინძი აიღე ხმელი და თელი ერთხელ აურიე და მერემ იმ ქათამს ზემოდან წუჟუსვი”. **“ქადა** ვიცით. პურისგან მოვზელავთ, ფური იალ მოასხამ, კაკალს დანეყევ, მერე ოთხად მოკეცავ”. **“ქუმა** ვიცით. ყურძნიდან ფაფას ვიქმთ, პურის ფქვილით მოვხარშავთ, მემრე კაკალს ავასხამთ, ძაფზე გუჟყრით, ჩამოვკიდავთ და გავახშობთ”. “მე ზოიძე ვარ, სოფელ კარაპეტიდან მოვსულვართ. **ქადა-მადას** ვეტყვი. ჩათალზე სამ ქადას დავდებდით. ხის ჩანგალზე წამოვაცმევდით კაკალიან, მარილიან ქადას, ზეიდან ლუხუმს მოვაყრიდით, იალში”. **“მოთრეულას კერძი:** **ლობიო, კაკალი, ჭყინტი**”.

საქარაიას რეგიონის ქართველთა შორის ბოლო წლებში მიმდინარე ეთნო-კულტურული პროცესები მრავალმხრივ საინტერესოა. თვასაჩინოა მოსახლეობის ნაწილის მზაობა ქართული კულტურისა და იდენტობის გადარჩენისათვის. ადგილობრივი ქართველ მოღვაწეთა დამსახურებით გახსნილია დედაენის კურსები ქალაქებში — ადაფაზარსა და აქიაზიში. ეთნო-კულტურული თვალსაზრისით უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა 2011 წელს საქარიაში ჩატარებულ ფართომასშტაბიან სამეცნიერო-პოპულარულ კონფერენციას, რომელიც მიეძღვნა ენისა და იდენტობის საკითხებს. 2013 წლის 26 მაისს ადგილობრივმა ქართველებმა აღნიშნეს საქართველოს დამოუკიდებლობის დღე, ღონისძიებას 500-ზე მეტი ქართველი დაესწრო თურქეთის სხვადასხვა მხარიდან. 2014 წლის დასაწყისში შეიქმნა ქართული ხალხური ცეკვების შემსწავლელი ორი წრე: ერთი სოფელ ნურუოსმანიეს სკოლაში, ხოლო მეორე — ქალაქ ადაფაზარში, მერიის დახმარებით. ადგილობრივი ქართველებს სურთ საქართველოს მოქალაქეობის მიღება და მათ ერთ ნაწილს მიენიჭა ორმაგი მოქალაქის სტატუსი. დღეისათვის უმთავრეს პრობლემა მოზარდ თაობაში დედაენის დაკარგვის ტენდენციაა. სასურველია, საქართველოს სახელმწიფომ გადადგას ნაბიჯები თურქეთის ქართველი მოსახლეობის დედაენის შემსწავლელი წრეების დაფინანსებისა და კვალიფიციური, ბედაგოგიური კადრებით მომარაგების მიმართულებით.

ROZETA GUJEJANI

THE ISSUES OF TRADITIONAL LIFE AND CULTURE OF THE ETHNIC GEORGIANS IN SAKARYA REGION (The Republic of Turkey)

The first part of the work presents the compact settled area of the Georgians of Sakarya region; the concrete names of their living place according to the districts and villages are specified. It is revealed that in this region Georgians live close to one another in the districts of Adapazari//Sakarya (the central city), Hendeki, Karasu, Kojaali, Akiazi, Aripie, Sapanja, Geive, Karapurcheki.

In the district of Hendeki the dense settlements of Georgians were found in the following villages: Giuldibi, Muradie, Hijrie, Shevketie, Huseinshehi, Esentepe, Nuriie (in the west of Hendeki); Ikbalie, Balikli, Hasanie, Tekerleki (Suleimanie), Gundoghani, Ikramie, Inamie, Kizanliki (in the south of Hendeki); Servetie, Hamitli (in the south-east of Hendeki); Lutpiekoshki, Bichkiadiki (in the east of Hendeki). In addition to the above-mentioned villages in the central part of Hendeki city is the compact settlement of Georgians: “Gurju Mahalesi” – (the district of Georgians). This is an urban-type settlement. It is revealed that from thirteen districts of Hendeki, there are compact settlements of Georgians in two more.

In the district of Karasu one of the Mahale//districts – Azizie is settled by Georgians.

The villages of Kojaali district are Georgian: Kozluki (the former name is Gurji Pahrie), Demirachma, Koi Ieri (the former name is Gurjikoi).

In the district of Geive: Kishlachai, Karachami, Doghanchai, Sherepie (Sarai), Nuruosmanie (former Bichkidere).

In the district of Sapanji Georgians live densley in the city of Sapanja, in the center of it – Ieni Mahale, in the suburbs of Sapanji city – Mahmudie, Giuldibi, Ikramie, Muradie, Erdemli, Kirkpinari, Akchai.

The villages inhabited by Georgians in the district of Akiazi are: Beldibi, Reshadie, Kuzuluki, Kuchujuki.

In the district of Karapurcheki Georgians live closely in Ahmedie and Mejjidie, Kanlichai.

The work presents the Georgian village of the Akchakoja district – Meleni Piri (Melen Aghzi in Turkish) which is in the region of Duzje, directly adjacent to the region of Sakarya.

The history of the compact settlements of Georgians in Sakarya region is described. The history of the settlement is mainly associated with the name of Hasan Fehmi Pasha (1836-1910).

The list of the native regions, valleys and villages of the Muhajir people is presented.

Interesting facts of naming the places of some new settlements after the native valleys and villages by Muhajir people are revealed; these names were changed by the government in 1920s-1930s as a result of the reforms of Ataturk.

The second part of the paper presents the oral histories of settling in Sakarya region, which are the result of the historical memory. Many particular plots describing the history of Muhajirs, the information about settling in the new place and adapting to the new environment are given.

The third part of the paper analyzes the settlement type, the cultural and agricultural characteristics, the patrimonial histories, the family life and relationships, the rules of mutual labor assistance, the kinship terminology, the neighborhood relationships, the rules of marriage and funeral, and some elements of traditional Georgian spiritual culture of the ethnic Georgian villages. The materials describing Georgian food culture are emphasized. The existence of more than one element of the traditional Georgian cuisine in the region is confirmed.

The paper presents the issues of the ethnic identity of the Georgians in Sakarya. The attitude of the population towards the mother tongue and the ethnic culture is analyzed. The trends of representation of historical memory towards modern Georgia are discussed.

The modern ethno-cultural and socio-cultural processes in the region are represented. The list of the existed Georgian mother tongue, various folk circles and communities is given. The purpose of the scientific-popular conference held in Sakarya – preserving mother tongue and ethnic identity – is emphasized.